

KØBENHAVNS MUSEUM, 2020

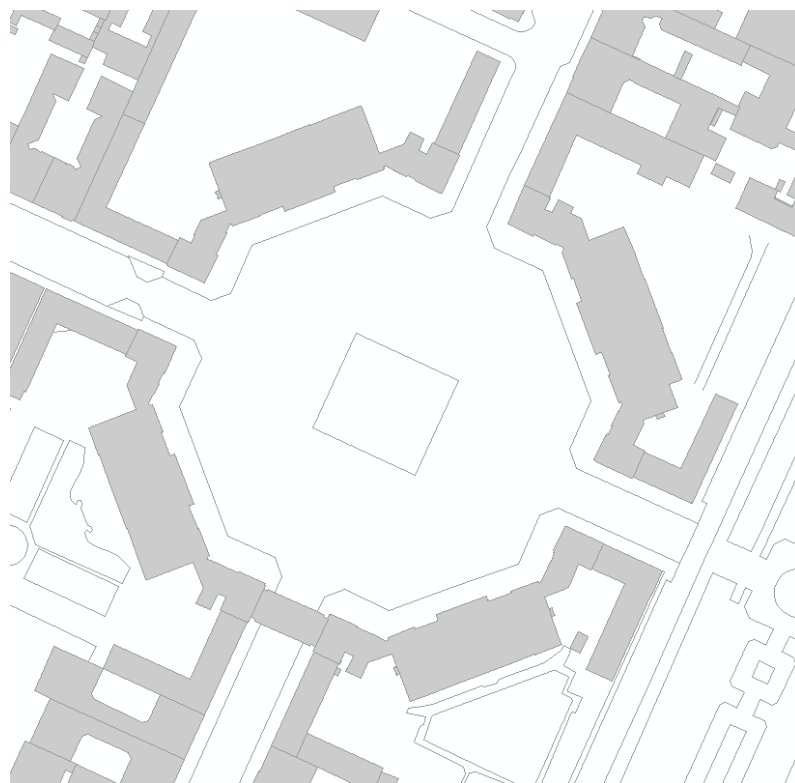
Amaliegade 19, Amaliegade 6C og Fredericiagade 7B

KBM4435

Slots- og Kulturstyrelsens J.nr.: 19/07840

Garnisons Sogn, Sokkelund Herred, Københavns Amt, Skt.
Annæ Øster Kvarter

Sted- og Sb-nummer: 020306-875

Stine Damsbo Winther

KØBENHAVNS MUSEUM
MUSEUM OF COPENHAGEN

Københavns Museum
Stormgade 20
1555 København V
Telefon: +45 33 21 07 72
E-mail: museum@kff.kk.dk
Københavns Museums hjemmeside: www.cphmuseum.kk.dk
© Københavns Museum 2020

Indholdsfortegnelse

1	Abstract	5
2	Undersøgelsens forhistorie	6
3	Administrative data og udgravningsdata	8
3.1	Administrative data	8
3.2	Udgravningsdata	8
4	Kulturhistorisk baggrund og områdets naturforhold	10
4.1	Topografi, terræn og undergrund	10
5	Centrale problemstillinger	11
6	Udgravningsmetode	12
6.1	Arkæologisk udgravningsmetode	12
6.2	Målesystem	12
6.3	Fundindsamling og -håndtering	12
6.4	Digital registrering og lagring	12
7	Undersøgelsens resultater	13
7.1	Faseinddeling og anlægstyper	16
7.2	Fundmateriale	17
7.3	Naturvidenskabelige analyser	19
8	Diskuterende sammenfatning	20
9	Fremtidigt arbejde	21
10	Litteraturliste	22
11	Fotoliste	23

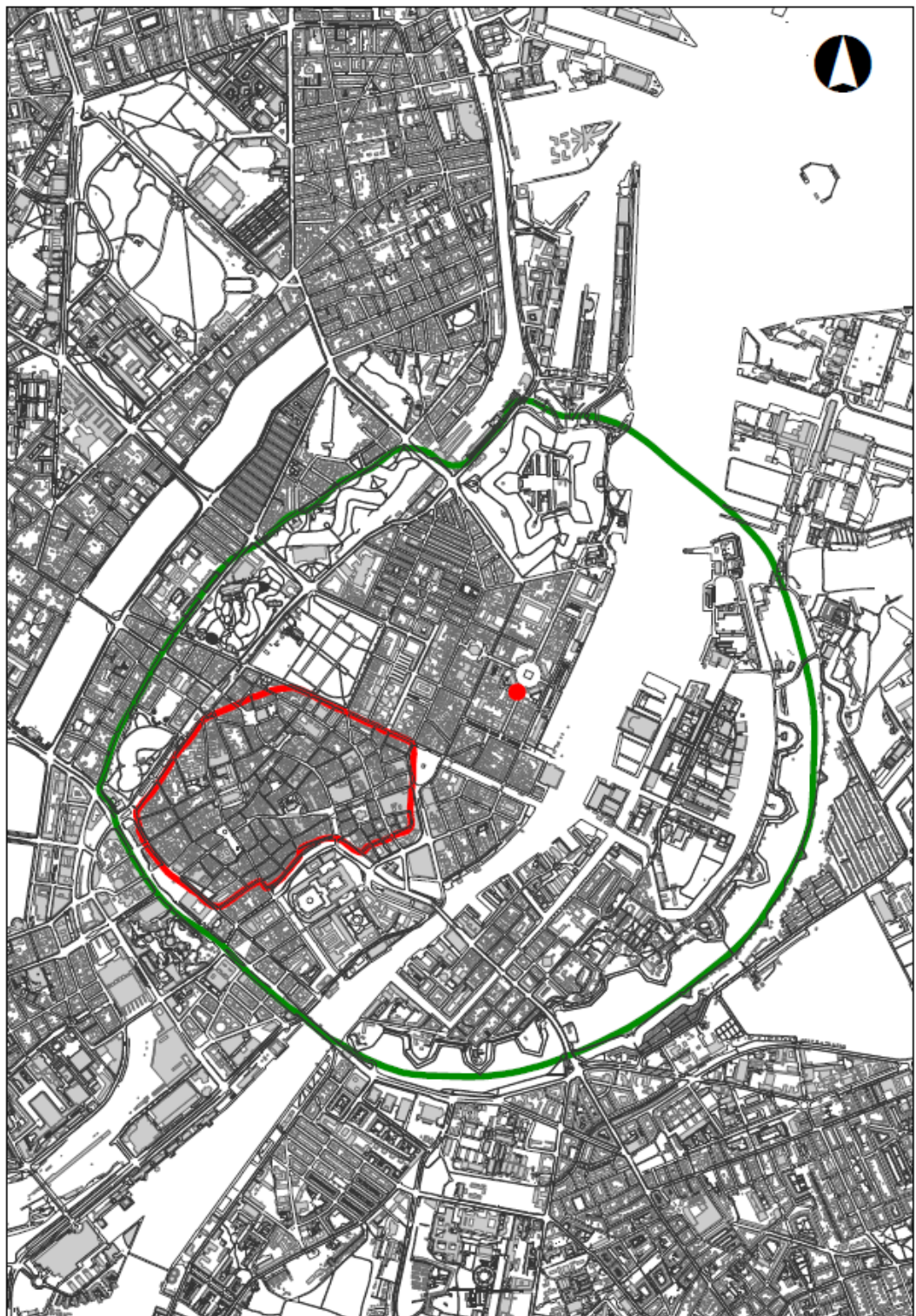

Fig. 1. Kort over København med markering af undersøgelsesområdet (rød prik). Den røde linje viser omfanget af middelalderbyen, mens den grønne linje viser byens volde i 1600-tallet.

1 Abstract

I forbindelse med gravearbejde i gården til Christian VII's palæ fremkom opfyldslag, der stammer fra før anlæggelsen af de fire palæer fra 1754. Derudover fremkom der et mindre stykke fundament, der sandsynligvis har været tilhørende udformningen af gårdrummet for palæet og dets sidebygninger.

During construction work in the courtyard of Christian VII's mansion fill layers emerged from before the construction of the four mansions from 1754. In addition, a smaller piece of a brick foundation emerged, which probably belonged to the layout of the courtyard for the mansion and its side buildings.

Arkæologiske perioder: 1600-tallet til 1800.

Anlæg og fund: fundament, opfyld

Nøgleord: losseplads, bebyggelse

2 Undersøgelsens forhistorie

Baggrunden for forundersøgelsen var gravearbejde i forbindelse med Slots- og Kulturstyrelsens generatorprojekt og forstærkning af elforsyningen i forbindelse med øget forsyningssikkerhed på Amalienborg Slot. Bygherre oplyser, at generatorprojektet desuden er under myndighedsbehandling hos fredningsmyndighederne ved Jesper Jensen.

Ved gennemgang af arkivalier og kortmateriale står det klart, at der ved gravning på dette sted kan påtræffes væsentlige fortidsminder. Der forventes i særdeleshed at kunne påtræffes kulturlag, fundamenter og anlæg fra tidligere byggeri på området, som kan bidrage til museets forskningsstrategi, som omfatter belysningen af Københavns byplanlægning, hvor Frederiksstaden har en væsentlig rolle.

Der er ligeledes risiko for at påtræffe fund fra stenalderen, da strandlinjen tidligere synes at være påtruffet ved gravearbejder i haven (jf. 020306-416, KBM3673 og 020306-307 KBM3043). Der er ligeledes gjort fund fra stenalderen, Kongemosekulturen, umiddelbart nord for området – i Københavns frihavn (Andersen 1985), registreret under sognebeskrivelsesnummer 020306-236 og 401362-2. Ligeledes er der under Amaliegade 13 fundet genstande fra en boplads dateret til jægerstenalderen (sb.nr. 020306-60). Det forekommer ikke usandsynligt, at der kunne være levn fra stenalderen i det her berørte område.

Ved tidligere gravearbejder på Amalienborg er der – bl.a. også i begrænsede gravedybder - fundet diverse brolægninger, stengulv, latrinkuler, træ- og teglfundamenter, trævandrør samt kulturlag fra 16-1700-tallet (sb.nr. 020306-307, -363, -416, -447, -860). Derudover er der også på de tilstødende arealer fundet brolægninger syd for Amalienborg (sb.nr. 020306-95) og tillige et muret anlæg, tolket som rester af Islandsk Kompagnis reberbane fra 1600-tallet (sb.nr. 020306-232). Endelig er der ved A. P. Møllers Hovedsæde på Esplanaden udgravet rige lag af opfyld dateret til 1700-årene (sb.nr. 020306-254). Derudover er der gjort adskillige, spredte fund af 16- og 1700-tals materiale, der er indkommet til museet fra området gennem årene (Museets arkiv).

KBM-nr	Sb-nr.	Lokalitet	År	Beskrivelse
	020306-447	Christian d. VIII's Palæ	1983 og 2009	Fundamenter samt fyldlag fra 16-1700-tallet.
KBM3043	020306-307	Christian d. VIII's Palæ/Fredericiagade 1	2004-2005	Mulig strandlinje, partier af stenlægninger, ant. fra Sofie Amalienborg og trævandledninger, trækonstruktioner, fra 1600-tallet, fundamenter og kraftige fyldlag bestående af husholdningsaffald.
	020306-363	Frederik d. VIII's Palæ	2007-2008	Genstandsrigt kulturlag fra 1600-, 1700-tallet samt et stengulv, en kælder, en latrinkule, fundamenter fra sløjfede vægge samt trævandrør fra efterreformatortid. Fra hovedpalæet fremkom fire håndværkerhilsner.
	020306-860	Frederik d. VIII's Palæ	1978	Opfyldslag med genstande fra anden halvdel af 1600-tallet samt 1700-tallet
KBM3673	020306-416	Christian d. VII's Palæ	1996 og 2009	Fund fra stenalderen, samt bygningsmæssige observationer.

Tabel 1. Tidligere arkæologiske observationer i området.

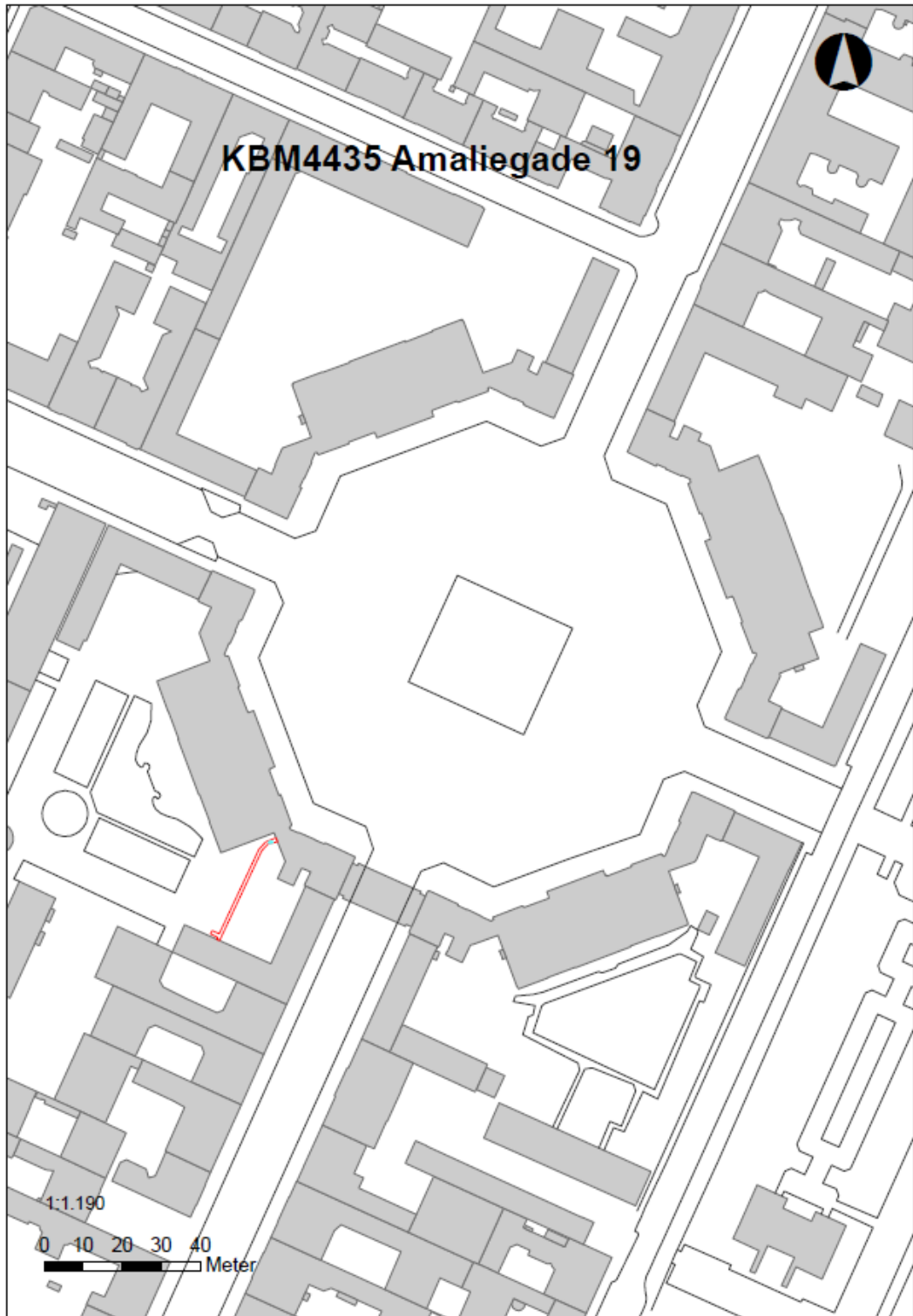

Fig. 2. Kort med markering af det udgravede område (rød).

3 Administrative data og udgravningsdata

3.1 Administrative data

Den arkæologiske forundersøgelse blev udført med hjemmel i museumsloven kapitel 8 §23 stk. 1 og §27 stk. 2 og 4.

28.08.2019	KBM modtager notat om gravearbejder på Amalienborg
17.09.2019	KBM fremsender budget til SLKS
23.09.2019	SLKS godkender budget
23.09.2019	KBM fremsender budget til bygherre
01.10.2019	Bygherre godkender budget

Al relevant dokumentation vedrørende sagen opbevares på Københavns Museum. Al digital dokumentation, inklusive fotos, IntraSiS-database, e-mails, m.v. er arkiveret på museets servere samt kommunens journaliseringsprogram E-doc under administrativsag 2019-0237668.

Beretningen findes som papirkopi i museets arkiv samt i digital form på Københavns Kommunes server. En digital kopi af beretningen sendes til bygherre og vil desuden blive gjort offentlig tilgængelig på Slots- og Kulturstyrelsens nationale, online register "Fund og Fortidsminder" <<http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/>>

3.2 Udgravningsdata

Den arkæologiske undersøgelse startede 12. november 2019 og sluttede 14. november 2019

Bygherre var Rambøll Danmark A/S

Entreprenør var JKJ Brolægning A/S, der benyttede en minigraver til jordarbejdet.

Sagsansvarlig var Tina Villumsen.

Feltarbejdet samt udgravningsberetningen er udarbejdet af arkæolog Stine Damsbo Winther.

KBM-nr. og internt journalnr.	KBM4435
Slots- og Kulturstyrelsen journalnr.	19/07840
Amt	København
Herred	Sokkelund
Kommune	København
Kvarter	Skt. Annæ Øster
Sogn	Garnisons
Periode for feltarbejde	12.11.2019 – 14.11.2019
Arkæologer	Stine Damsbo Winther
Areal (m2) samt % af område	Ca. 18 m ²
Volume (m3) samt % af område	Ca. 13 m ³
Koordinatsystem	DKTM 3
Højdesystem	DVR 90
X-koordinater	
Y-koordinater	
Meter over havet	
Bygherre	Rambøll Danmark A/S
Hovedentreprenør	JKJ Brolægning A/S

Tabel 2. Administrative data og udgravningsdata.

4 Kulturhistorisk baggrund og områdets naturforhold

I forbindelse med tidligere pælefundering er der foretaget geotekniske undersøgelser af området foretaget af GEO, som viser, at der i området træffes fyld og postglaciale aflejringer til op til ca. 4 m under terræn. Under disse træffes senglaciale eller glaciale lag primært i form af sand (KBM3595 Amalienborg).

Da hele området i forbindelse med anlæggelse af Frederiksstaden bebygges fra 1750'erne, og disse huse står endnu, er der ikke foretaget mange arkæologiske undersøgelser i området. Ved hjælp af kartografisk materiale er det dog muligt at fastslå, at det her berørte område har potentiale til at rumme mange væsentlige fortidsminder.

4.1 Topografi, terræn og undergrund

Lokaliteten er beliggende i Københavns bykerne, i Frederiksstaden, og ligger indenfor Københavns kulturarvsareal – 020306-301.

Før anlæggelsen af Frederiksstaden var området et fugtigt engområde med græssende får og køer (Faber, 1989:167ff). Kystlinjen lå på det tidspunkt, hvor Amaliegade ligger i dag, dvs. fra Sankt Annæ Plads, midt igennem Amalienborg og hele vejen op til Kastellet. Området lå på det tidspunkt uden for byens volde, og blev senere opkøbt af Christian d. IV. Han ønskede at anlægge en ny bydel, Sankt Annæ By, opkaldt efter det middelalderlige Sankt Annæ Kapel (Wingender, 2005:13). Kapellet lå omtrent dér hvor Sankt Annæ Plads støder sammen med Bredgade. I løbet af 1600-tallet bliver arealet langsomt fyldt op med affald fra byen (Nielsen, 1884: 408).

I midten af 1600-tallet fik generalløjtnant Axel Urup ansvaret for opsynet med voldene og samtidig fik han til opgave at udarbejde en plan for området (Bruun, 1890:28, Faber, 1989:167ff). Planen gik grundlæggende ud på, at kvarterets gader skulle ligge vinkelret på hinanden i et skaklignende mønster, i modsætning til middelalderbyens kringlede gadenet. Det blev dog i stedet den hollandske ingeniør Heinrich Rüse (senere kaldt Rysenstein), der bebygger området i forbindelse med bl.a. anlæggelsen af Kastellet. Han gør det med inspiration fra Urups planlægning. Den nye bydel fik navnet Ny-København.

Inden byggeriet rigtigt kom i gang, fik området en prominent ejer, da Dronning Sophie Amalie i 1660'erne opkøbte grunde for at bygge sit sommerslot – Sophie Amalienborg. Blandt andet havde det Islandske Handelskompagni en Reberbane på området, som menes at have løbet fra den nuværende Sankt Annæ Plads til et stykke ind ad Amaliegade (Nielsen, 1885:313). Slottet Sophie Amalienborg blev opført i 1667-73 og nedbrændte under tragiske omstændigheder i 1689 fire år efter Dronning Sophie Amalies død (Faber, 1989: 171). Slottet er endnu ikke påvist arkæologisk, men menes at have ligget dér, hvor Amalienborg ligger i dag. I årene efter 1689 bliver området inddelt i en have og eksercerplads. Og i 1749 frigiver Frederik d. V haven og eksercerpladsen til bebyggelse og anlæggelsen af den nye bydel Frederiksstaden.

Arbejdet med Amalienborgs fire palæer begyndte i 1750 og blev bygget til de fire adelsmænd: Adam Gottlob Moltke, Christian Frederik von Levetzau, Joachim von Brockdorff og Severin Leopoldus Løvenskiöld. Efter Christiansborg Slots brand i 1794 blev palæerne overtaget af kongehuset, som midlertidig bolig. I 1920 blev Amalienborg kongehusets permanente residens.

5 Centrale problemstillinger

Ved gennemgang af arkivalier og kortmateriale stod det klart, at der ved gravning på dette sted kan påtræffes væsentlige fortidsminder. Der forventedes i særdeleshed at kunne påtræffes kulturlag, fundamenter og anlæg fra tidligere byggeri på området, som kan bidrage til museets forskningsstrategi, som omfatter belysningen af Københavns byplanlægning, hvor Frederiksstaden har en væsentlig rolle. I den forbindelse, er den tidligere bygningshistorie på stedet relevant i forhold til eksempelvis en påvisning af strukturer tilhørende det nedbrændte lystslot: Sophie Amalienborg, såvel som en undersøgelse af 16- og 1700-tallets opfyldninger på stedet.

6 Udgravningsmetode

Forundersøgelsen blev udført som overvågning. Feltet bestod af et trace, der blev gravet med minigraver. Ved gravning blev jorden lagt på overfladen langs med traceet, for efterfølgende at blive lagt tilbage i feltet, når kablerne og rørene var lagt. Det var ikke muligt at åbne hele traceet op på en gang, da det skulle være muligt at komme forbi med biler samt parkering i gården. Derved opstod der perioder uden gravearbejde, da der skulle fyldes jord og lægges brosten.

Hvis der skulle fremkomme komplekse arkæologiske levn, der ikke kunne registreres indenfor rammerne af forundersøgelsen, kunne der blive tale om en egentlig arkæologisk udgravning med et særskilt budget. Dette blev ikke aktuelt.

6.1 Arkæologisk udgravningsmetode

Gravearbejdet blev fulgt fra kanten. Opgravningen foregik i tynde lag, så det var muligt at observere eventuelle arkæologiske levn undervejs. Det var muligt at registrere anlæg løbende samt mens entreprenøren udførte andre opgaver. Der var generelt et godt samarbejde mellem arkæologen og entreprenøren.

6.2 Målesystem

Der blev ikke benyttet GPS, da gården ikke kunne sikre et optimalt signal med de omkringliggende høje bygninger. Alle grøfter, anlæg og strukturer blev målt ind i forhold til stående bygninger og eksisterende overflade, og kunne derved genskabes i Intrasis.

Ved tidligere arbejder indenfor palæernes mure har det tidligere været kutyme ikke at oplyse de præcise fundsteder. Derfor vil traceets nøjagtige forløb ikke blive beskrevet i nærmere detaljer end på oversigtskort. Ligeledes er der kun brugt fotos i beretningen som er taget så tæt på, at motivets nøjagtige placering ikke fremgår.

6.3 Fundindsamling og -håndtering

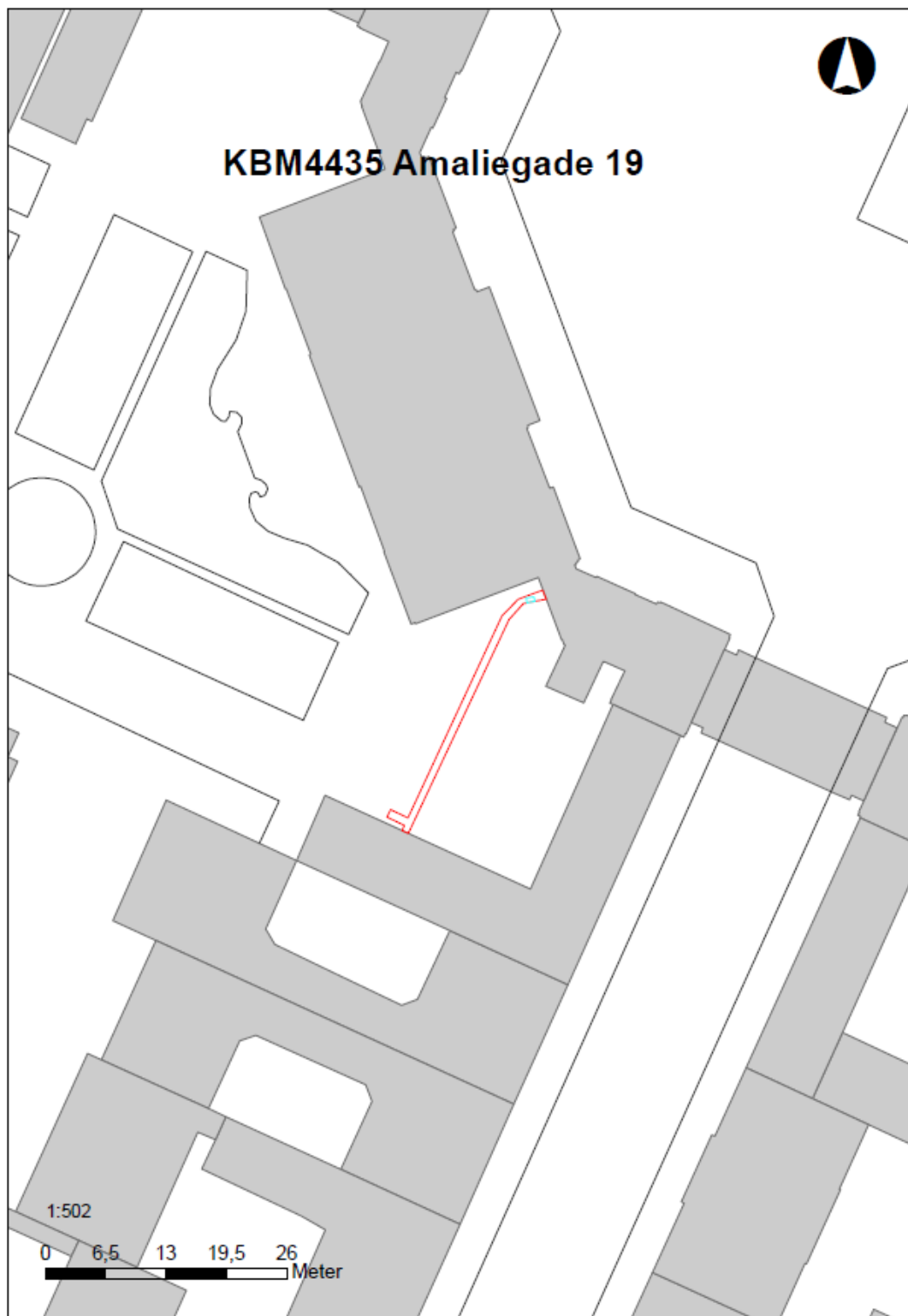
Der blev udelukkende indsamlet genstande fra klare fundkontekster. Grundet traceets omfang kom ikke de store mængder genstande. Alle typer genstande blev indsamlet, og hjembragt til museet. Her blev de efterfølgende vasket og registreret.

6.4 Digital registrering og lagring

Da det ikke var muligt at anvende GPS i felten, blev dokumentation og registrering håndteret manuelt. Efterfølgende blev alt lagret i Intrasis og på museets egne databaser.

7 Undersøgelsens resultater

Fra projektets start blev det oplyst at der skulle graves flere traceer og brønde fordelt i gårdene på flere af Amalienborgs palæer. Dette blev efterfølgende ændret, så der slutteligt kun skulle graves ét trace i gården bag Christian d. VII's Palæ. Traceet var ca. 0,60m i bredden og op til 0,70m i dybden. Den samlede længde anslås til ca. 15m.

Figur 3 Oversigt over grøft (rød) og fundament ss1004 (blå)

Anlægstype	Antal
lag	4
Fundament	1
Total	3

Tabel 3. Registrerede anlæg.

Der blev fundet to lag, der kunne registreres gennem hele traceet (sd1002 og sd1003). Begge lag synes at kunne genkendes fra tidligere gravninger i området, og tolkes som opfylds- og planeringslag i forbindelse med opførelsen af Frederiksstaden i midten af 1700-tallet. Alle genstande henføres til lag sd1003 og passer fint i denne tolkning. Lag sd1002 fremkom ca. 35cm under eksisterende brosten og fortsatte ned til ca. 55cm under nuværende niveau. Laget fungerer som overgang mellem det overliggende stabilgrus til brostenene og det underliggende opfylds- og planeringslag sd1003. Lag sd1003 består af mørkt gruset ler med rester af trækul, mørtel- og teglbrokker. Laget er som nævnt tidligere erkendt i området som værende et afsat lag forud for og i forbindelse med etableringen af de eksisterende bygninger. I dette lag ses de typiske genstandsmateriale som dyreknogler, glas og keramik, der karakteriserer tidens affald og områdets tilblivelse. Lagets tykkelse kunne ikke afgøres, da dette fortsætter dybere end den udgravede grænse på 0,75m.

Figur 4 Lagene sd1002 og sd1003

I den nordlige del af traceet fremkom et mindre stykke muret fundament (ss1004) samt et kompakt lerlag (sd1005) i direkte forbindelse hermed.

Fundamentet var orienteret nordøst-sydvest og forstyrret af moderne rør og kabler. Toppen af fundamentet blev erkendt 45cm under nuværende overflade og fortsatte ned under udgravningsgrænsen. Fundamentet var 35cm bredt og 85cm langt (dog afbrudt både mod nordøst og sydvest). Der kunne erkendes fire skifter af gule teglsten muret med lys hvidgrå kompakt mørtel. Teglstenene var 22x11x5 cm og lå i krydsforbandt.

På den sydvestlige side af fundamentet lå et kompakt lerlag (sd1005) i direkte forbindelse. Lagets top var meget ujævnt afgrænset. Det synes at fortsætte sammen med fundamentet ned under udgravningsgrænsen samt ind i traceets profil, hvorfor lagets omfang ikke kunne fastslås.

Figur 5 Fundament ss1004

Figur 6 Fundament ss1004 og lerpakning ss1005

Kontekst-id	Subklass	Tolkning	Datering
1001	Lag_Fyld	Moderne	moderne
1002	Lag_Fyld	Opfyldslag	16-1700
1003	Lag_Fyld	Opfyldslag	16-1700
1004	Stenkonstruktion	Fundament	17-1800
1005	Lag_Fyld	Pakning	17-1800

Tabel 4. Registrerede kontekster.

7.1 Faseinddeling og anlægstyper

De to opfyldslag sd1002 og sd1003 henføres til perioden forud for eller i forbindelse med opførelsen af Christian VII's palæ og er derved sandsynligvis det ældste fremkomne lag på udgravningen. Fundamentet ss1004 og lerpakningen ss1005 er sat i lag sd1003 og må derved være yngre. Et muligt bud kunne være en havemur eller lignende konstruktion, der kan henføres til palæets gårdindretning.

7.2 Fundmateriale

Der blev i alt opsamlet 24 genstande, der alle kan relateres til lag sd1003. Materialet er meget almindeligt at finde i de københavnske opfyldslag fra 16-1800-tallet.

Figur 7 Dyrekugler

Figur 8 Metal

Figur 9 Keramik, herunder rødbrændt glaseret lertøj, stentøj, fajance og kridtpiber

Figur 10 Muslingskaller

Materialegruppe	Antal
Dyreknogler	7
Keramik	13
Muslingskaller	2
Metal	2
<hr/>	
Total	24

Tabel 5. Oversigt over registrerede fund.

7.3 Naturvidenskabelige analyser

Der blev ikke udtaget prøver til naturvidenskabelig analyse.

8 Diskuterende sammenfatning

Udgravningerne viste, at der allerede i en begrænset dybde kom spor af opfyldslag, hvilket viser områdets potentiale for fund af kulturhistoriske levn.

Det er uvurderlig viden for kommende anlægsarbejder og den følgende arkæologiske indsats.

Området har fra tidligere gravninger vist sig yderst interessant med tykke kulturlag samt konstruktioner, der kan henføres til bydelens anlæggelse og udnyttelse.

9 Fremtidigt arbejde

De berørte arealer er fuldt undersøgt til det angivne niveau på 0,7 m under nuværende overflade. Skal der i fremtiden foretages arbejder i et dybere niveau på samme steder, vil det være lønsomt at foretage arkæologiske undersøgelser, eftersom der er påvist bevarede kulturlag såvel som jordfaste fortidsminder herunder.

Det vurderes desuden, at de tilstødende arealer har potentiale til at give væsentlige informationer om områdets historie og udvikling. Det omfatter blandt andet muligheden for at påtræffe yderligere fundamenter, haveanlæg, veje samt bebyggelsesaktiviteter.

Ved kommende gravninger i området kan fokusområder være:

- Områdets anvendelse inden det bebygges
- Områdets opfyldning
- Spor efter Sophie Amalienborg og dets aktiviteter
- Spor efter haveanlæg og eksercerplads
- Spor efter reberbane, kanaler mv.

10 Litteraturliste

Bruun, C. 1890: *Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og institutioner, Del II.*

Faber, T. 1989: *København før og nu – og aldrig. Bind 6, Frederiksstaden og Nykøbenhavn.* København.

Lindvald, S. 1969: *Sophie Amalienborg og Dronningens Have.* København.

Nielsen, O. 1885: *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse IV, Kjøbenhavn i årene 1536-1660, bog 2.*

Parby, J.I. 2007: *Storbystrømme, Københavnerens vand, varme, lys og latrin gennem 150 år.* Københavns Bymuseum & Københavns energi.

Raabyemagle, H. 1999: Tema med variationer. Bydelens ni palæer. I: Frederiksstaden 1749-1999. *Arkitekturhistorisk Arsskrift Architectura 21*, s. 93-130.

Stadsingeniørens Direktorat 1947: *København fra Bispetid til Borgertid. Byplanmæssig udvikling til 1840.*

Wingender, N.B. 2005: *Kvæsthuset – det gamle hospital ved havnen.*

11 Fotoliste

Fotonr	Motiv	Set mod	Dato	Ini.
IMG_0247	Felt i CHR. VII's palæ, flade i grøft 0,70cm u/niv	nv	12/11 2019	sdw
IMG_0248	Felt i CHR. VII's palæ, stik i grøft	v	12/11 2019	sdw
IMG_0249	Felt i CHR. VII's palæ, stik i grøft	v	12/11 2019	sdw
IMG_0250	Felt i CHR. VII's palæ, oversigt	n	12/11 2019	sdw
IMG_0251	Felt i CHR. VII's palæ, oversigt	ø	12/11 2019	sdw
20191114_071430	Felt i CHR. VII's palæ, oversigt	s	14/11 2019	sdw
20191114_071436	Felt i CHR. VII's palæ, oversigt	n	14/11 2019	sdw
20191114_075504	fundament ss1004	n	14/11 2019	sdw
20191114_075537	fundament ss1004	n	14/11 2019	sdw
20191114_075606	fundament ss1004	n	14/11 2019	sdw
20191114_075626	fundament ss1004	n	14/11 2019	sdw
20191114_075638	fundament ss1004	n	14/11 2019	sdw
20191114_082220	fundament ss1004	s	14/11 2019	sdw
20191114_082230	fundament ss1004	s	14/11 2019	sdw
20191114_082245	fundament ss1004	s	14/11 2019	sdw
20191114_090808	fundament ss1004, oversigt	n	14/11 2019	sdw
20191114_090827	arb foto	n	14/11 2019	sdw
20191114_090857	fundament ss1004, oversigt	n	14/11 2019	sdw
20191114_100037	arb foto	n	14/11 2019	sdw